

BERLİN ANTLAŞMASI'NA GÖRE (1878) OSMANLI'NIN İRAN'A TERK ETTİĞİ KOTUR'UN SINIRLARI MESELESİ

Sıtkı ULUERLER¹

Geliş: 07.06.2018 / Kabul: 07.09.2018
DOI: 10.29029/busbed.431677

Öz

Osmanlı ile İran arasında tarih boyunca pek çok yönden çekişmeler yaşanmıştır. Bu çekişmeler içerisinde sınırlar meselesi her zaman için önemli bir gündem maddesi olarak varlığını sürdürmüştür. Bu çerçevede XIX. yüzyılın başından itibaren iki taraf arasında yaşanan gerginliklerin giderilmesi için arabulucu devletler statüsündeki İngiltere ve Rusya'nın etkisiyle 1847 yılında Erzurum Antlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşmanın maddeleri içinde yer alan ve iki devletin sınırlarının kesin şekilde çözümü işi, sonradan toplanacak olan karma komisyon çalışmalarına bırakılmıştır. Buna bağlı olarak 1849 yılında Bağdat'ta, dört devletin (Osmanlı, İran, İngiltere ve Rusya) temsilcilerinin yer alacağı komisyonun toplanması kararlaştırılmıştır. Bu komisyona katılmak üzere hareket eden Derviş Paşa başkanlığındaki Osmanlı Heyeti, Bağdat'a varmadan önce Van'ın doğusundaki Kotur'a gelmiştir. Derviş Paşa, buranın Osmanlı toprağı olduğu ve o sıralar İran işgali altında bulunduğu gerekçesiyle sınırlarını belirlemiştir. Böylece 1849 yılından itibaren Osmanlı ile İran arasında Kotur'un kime aitliği noktasında ciddi tartışmalar başlamıştır. Aracı devletler olan İngiltere ile Rusya da buna dahil olmuşlardır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, tüm baskılara rağmen Kotur'u İran'a terk etmemiştir.

Kotur'la ilgili yaşanan bu gerginlikler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar sürmüştür. Bu savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda Kotur'a değinildiği gibi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'yla buranın İran'a bırakılması hükme bağlanmıştır. Antlaşmaya göre Kotur'un İran'a terki gerekirken,

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
suluerler@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9098-7205>.

bu sefer de Kotur kasabasının kapladığı alanın ne kadar yer olduğu ve nerelerin İran'a verileceği üzerinden tartışmalar sürüp gitmiştir:

Bu çalışmamızda, Osmanlı'nın İran'a terk ettiği Kotur'un sınırlarıyla ilgili tartışmalar ele alınmıştır. Özellikle Osmanlı arşivindeki belgelerden hareketle; Kotur'un kapsadığı alan ve bununla ilgili farklı haritalar, Osmanlı yönetiminin 1879-1884 yılları arasında bu konu ile ilgili görevlendirdiği memurlar ve bunların yazdıkları raporlar, İran'ın tavrı, İngiltere ile Rusya'nın bu konudaki tutumu, Osmanlı'nın sadece Kotur değil bütünüyle Osmanlı-İran sınır meselesinin çözümünü istemesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kotur, Berlin Antlaşması, Osmanlı, İran, Sınırlar

THE ISSUE OF THE BORDERS OF KOTUR CEDED TO IRAN BY THE OTTOMANS ACCORDING TO BERLIN TREATY (1878)

Abstract

Several conflicts were experienced between the Ottomans and Iran throughout history. In these conflicts, the issue of borders has always been a significant problem in the agenda. After the early 19th century, The Treaty of Erzurum was signed in 1847 with the mediation of the United Kingdom and Russia to eliminate the tensions between the two countries.

The precise solution of the borders of the two states, which are included in the final text of the above-mentioned treaty, was left to the joint commission that would meet at a later date. Accordingly, it was decided to convene the commission in Baghdad in 1849 with the participation of the delegates of four states (Ottoman Empire, Iran, U.K. and Russia). The Ottoman delegation in this conference, presided by Dervish Pasha, arrived at Kotur; located in the east of Van province, before they arrived at Baghdad. Dervish Pasha determined the borders with the assumption that it was Ottoman land under Iranian occupation at that time. Thus, from 1849 onwards, a serious controversy started between the Ottomans and Iran about the land of Kotur. The mediating states, the U.K. and Russia, were also involved in this debate. In this process, the Ottoman State did not cede Kotur to Iran despite all pressures.

These tensions about Kotur continued until the 1877-1878 Ottoman-Russian War. The Treaty of Hagia Stephanos, which was signed after this war, referred to Kotur, and in Berlin Treaty, which was signed later, it was ruled that this area should be ceded to Iran. According to the treaty, the secession of Kotur to Iran was required, however then the discussions on definition of the land of Kotur and which sections should be ceded to Iran commenced and lasted for a long period of time.

The present study addressed the discussions on the borders of Kotur, ceded by to Iran Ottoman Empire. Especially, based on the documents available in Ottoman archives, Kotur area and its various maps, the officers assigned by the Ottoman government and the reports they wrote about this issue between 1879 and 1884, the attitude of Iran, the attitude of Britain and Russia, the fact that Ottomans desired the resolution of not only the Kotur issue, but the resolution of the whole issue of Ottoman-Iran border disputes were emphasized in the present study.

Keywords: *Kotur, Berlin Treaty, Ottoman, Iran, the Borders*

Giriş

Kotur, günümüzde Türkiye-İran sınırında Van'ın doğusunda yer alan İran'a ait bir kasabadır. Osmanlı ile İran arasında tarih boyunca sınırlar üzerinden pek çok bölge ile ilgili çekişmeler ve tartışmalar olmuştur. Ancak Kotur'la ilgili iki devlet arasında 1849 yılına kadar çekişmeye sahne olacak ciddi bir hadise yaşanmamıştır. 1849 yılından itibaren buranın kime aitliği konusunda başlayan tartışmalar, sonraki dönemlere de yansiyacak şekilde sorun haline dönüşmüştür (Uluerler 2015: 333-335).

Bu konunun bir soruna dönüşmesi ise şöyle olmuştur. Osmanlı Devleti, 1849 yılında Bağdat'ta toplanacak olan Osmanlı-İran Sınır Tespit Komisyonu'na Derviş Paşa başkanlığında bir heyet görevlendirmiştir. Heyet başkanı Derviş Paşa ile ekibi toplantı yeri olan Bağdat'a giderken yol üzerinde uğradıkları Kotur'un Osmanlı toprağı olduğu gerekçesiyle buranın sınırlarını tespit etmişlerdir. İran'ın, önceden bazı usulsüz yollarla burayı işgal ettiğini beyan eden Derviş Paşa, Kotur'un Osmanlı toprağı olduğunu vurgulamıştır. Bunu haber alan İran tarafı vaziyeti reddederek, sınır komisyonundaki aracı devletler olan İngiltere ve Rusya aracılığıyla Osmanlı'ya baskı yapmaya başlamıştır (Derviş Paşa 1287: 123-128).

Osmanlı Devleti Kotur konusunda geri adım atmayarak, kendi kayıtlarından hareketle buranın Osmanlı toprağı olduğunu iddia etmiştir. Böylece 1849 yılında başlayan Osmanlı ve İran arasındaki Kotur meselesi, sonraki yıllara yansıyan ve kimi zaman gerginlik dozunu arttırarak devam eden bir soruna dönüşmüştür. İki taraf, İngiltere ve Rusya'nın aracı devletler olduğu sınırlar meselesinin tartışıldığı komisyonlarda, Kotur ile ilgili tezlerini ortaya koyup, buranın kendi toprakları olduğunu vurgulamışlardır. Bu meyanda çeşitli kereler İngiltere ve Rusya'nın İran'ın yanında yer alıp Kotur'u terk etmesi için Osmanlı Devleti'ne baskıları olmuşsa da Osmanlı, Kotur'la ilgili iddiasından vazgeçmemiştir (Uluerler 2015: 340-350).

Aşağıdaki kısımlarda detaylı bir şekilde ele alacağımız üzere, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı-İran arasındaki tartışmalarda en önemli gündem maddelerinden biri olan Kotur'un, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Berlin

Antlaşması ile nasıl Osmanlı elinden çıktığı ifade edilmeye çalışılacaktır. Bilhassa Osmanlı arşivindeki kayıtlardan hareketle; bu süreçte yaşanan gelişmeler, Osmanlı üzerindeki baskılar, Kotur'un kapladığı alanla ilgili tartışmalar, sınır komisyonları, çizilen farklı haritalar ve itirazlar belli başlı konular olacaktır.

1. Kotur'la ilgili İran'ın İngiltere'deki Diplomatik Girişimleri

Osmanlı Hariciyesine İstanbul'daki İngiltere Elçisi tarafından 10 Haziran 1861 tarihinde verilen yazıda, Osmanlı-İran sınır tespitinde önemli tartışma maddelerinden biri olan Kotur konusu tekrar gündeme getirilmiştir. Bu yazıda ifade edildiği üzere, İran'ın Londra Elçisi Mirza Cafer Han² İngiliz makamlarına müracaat ederek, Kotur'un İran'a iadesi konusunda İngiltere'nin aracı olmasını istemiştir. İran elçisinin iddiasına göre kendi toprakları olan Kotur, Osmanlı işgali altındadır ve burası İran'a verilmelidir. Bu müracaat sonrasında İngiltere, konuya ilişkin olarak Osmanlı yönetiminden izahat isteyerek, geçen uzun zaman zarfında bu sorunun çözülmeme sebeplerini sormuştur (BOA, HR. SFR: 2/102-6).

İngiltere, İran'ı haklı görür bir tavırla Osmanlı'dan açıklama isterken, İran Sefiri Mirza Cafer Han tarafından, 10 Mayıs 1861 tarihinde İngiliz makamlarına sunulan yazıyı da olduğu gibi Osmanlı'ya iletmiştir. Bu yazı aynı zamanda İran'ın, 1849 yılından itibaren devam eden Kotur ve sınırlar meselesi ile ilgili görüşlerini de ortaya koymaktadır. Osmanlı arşiv kaydında tercümesi olan bu yazıyı maddeler halinde sıralayıp, özetleyecek olursak (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-2).

1- Mirza Cafer Han, 1847 yılında Osmanlı ile İran arasında yapılan Erzurum Antlaşması'nda iki devletin sınırlarının tespiti konusunda kararlar alındığını belirtmiştir. Bu antlaşmanın ikinci maddesinde *Zohab, Süleymaniye, Muhammere ve Şattülarab* gibi yerlerin isimleri zikredilerek, buralarda Osmanlı ve İran'ın nerelere hâkim olacakları belirlenmeye çalışılmıştır. Yine bu antlaşmanın üçüncü maddesinde ifade edilen, iki devletin yukarıda bahsi geçen yerlerden çizilecek sınırlar dışında, birbirlerinden toprak taleplerinden vazgeçtikleri de belirtilmiştir. Maddenin devamında ise mevcut statükonun devamından yana olunacağı söylenmiş, tartışmalı yerlerin sınırlarının belirlenmesi için de sonradan bir hudut komisyonunun kurulması kararlaştırılmıştır.

2- Mirza Cafer Han bundan sonra şu hususları sıralamıştır. Erzurum Antlaşması'nın (1847) ikinci ve üçüncü maddelerinden anlaşılan husus, bahsi geçen yerler üzerinden sınır hattı oluşturulmasıdır. Bunun dışında o sıralar bir

2 Mirza Cafer Han, 1849 yılında Bağdat'ta toplanan ve Osmanlı-İran sınır sorunlarının gör - şüldüğü karma hudud komisyonunda, İran heyeti reisliğini yapmış uzun müddet bu görevi yürütmüştür. Bu bakımdan kendisi sınırlar tartışmalarında İran'ın en yetkin devlet adamlarından biriydi.

devletin tasarrufunda bulunan araziyi diğerinin alması veya buraya müdahale etmesine “Şayan-ı kabul ve itibar olunmayacağı” aşikârdır. Bu meyanda Erzurum Antlaşması imzalandığı sırada, Osmanlı ve İran tasarrufunda bulunan bir toprak parçası o devletin toprağı sayılmalıdır. Bu esaslar çerçevesinde İran tarafı, Bağdat’ta toplanan (1849) hudut komisyonuna gönderdiği memurlarına sadece sınır çizgilerinin nerelerden geçeceğini belirleme görevi vermiştir. Hâlbuki Osmanlı Devleti, hudut komisyonuna görevlendirdiği kendi heyet başkanı Derviş Paşa vasıtasıyla Kotur’un sınırlarını belirleyip burayı kendi topraklarına katmıştır.

Mirza Cafer Han bunlara ilave olarak, IV. Murad zamanında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması’nı (1639) gündeme getirerek, Osmanlı Devleti’nin Kotur’un kendisine aitliği noktasında bu antlaşmayı gerekçe göstermesini de eleştirmiştir. Mirza Cafer Han’a göre, eğer bu antlaşmanın esas alınması söz konusu olacaksa, bir iki yer hariç Osmanlı ile İran sınırı üzerindeki bütün mevkilerin ele alınması gerekmektedir. Hatta buna ilişkin olarak belgede geçen; “*Bi’l-cümle hattın serâser tağyir ve tecdidyle zikr olunan çend nahiyeden başka mahallerin taksimine*” ifadeleri bunu anlatmaktadır. Mirza Cafer Han, Osmanlı’nın bu iddiasının, Erzurum Antlaşması’nın dokuzuncu maddesine aykırı olduğunu da vurgulamıştır.

3- Mirza Cafer Han, o zamanki (1849) Osmanlı Hudud Komisyonu Heyet Başkanı Derviş Paşa’yı sert bir şekilde eleştirmiştir. Zira Derviş Paşa, askeri güçle ve zorla İran toprağı olan Kotur’u zapt etmiştir. Derviş Paşa, bununla da yetinmemiş sınır çizgisi olarak da bazı yerlere direkler yerleştirmiştir. Bunun kabul edilemez olduğuna vurgu yapan Mirza Cafer Han, o sırada hudut komisyonu çalışmalarına katılan arabulucu devletler olan İngiliz ve Rus komiserlerinin de (William ile Çerikov), Derviş Paşa’nın yaptıklarını protesto ettiğine dikkat çekmiştir. Hatta bu protestoyu teyit edecek şekilde 11 Eylül 1852 tarihinde aracı devlet temsilcilerinin imzasıyla Osmanlı’ya bir nota verilmiştir.

4- Mirza Cafer Han, İngiliz makamlarına -hatırlatma kabilinden- bir şekilde sizin de bu ortak notada imzanız vardı diyerek, aradan geçen on yıllık süreye rağmen Kotur’un İran’a iade edilmemesinde İngiltere’nin de sorumlu olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Hatta Mirza Cafer Han, Osmanlı’dan çekinmediklerini, İran’ın kendi toprağı olan Kotur’u askeri güç kullanarak geri alabileceğini, ancak devletlerarası hukuka riayetleri ve aracı devletlere olan saygıları dolayısıyla buna kalkışmadıklarını söylemiştir.

Özetlemeye çalıştığımız bu yazıdaki hususlar dikkate alındığında İran’ın, Kotur konusunda 1861 yılı itibarıyla başta İngiliz makamları olmak üzere yoğun bir diplomatik harekete giriştikleri ortadadır. Mirza Cafer Han, İngiliz makamlarına sınırlar konusunda ve bilhassa da Kotur ile ilgili olarak şu öneriyi getirmiştir. Osmanlı-İran sınırı üzerinde bulunan araziler, Erzurum Antlaşması (1847) imzalandığı sırada hangi devletin tasarrufu altında idiye, aynı şekilde kalmalıdır. Bu bağlamda Kotur’un halen Osmanlı hakimiyetinde bulunması hukuksuzdur. Osmanlı

yönetimi derhal bu yanlıştan geri dönmeli ve Kotur nahiyelerini İran'a terk etmelidir (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-2).

2. Osmanlı Devleti'nin Kotur Konusunda Savunması

İngiltere tarafından iletilen ve yukarıda maddeler halinde özetlediğimiz hususları tek tek ele alan Osmanlı yönetimi, İngiltere'ye cevabi bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Kotur meselesiyle ilgili kendi tezini diplomatik bir dille anlatmaya çalışan Osmanlı, 1847 yılında imzalanan Erzurum Antlaşmasıyla hedeflenen konuları şöyle sıralamıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı ile İran arasında yüzyıllardır devam eden müzminleşmiş sınırlar meselesinin çözümü başta olmak üzere, diğer anlaşmazlık konularının giderilmesi amaçlanmıştır. Ancak antlaşmada sınırların tespiti işi netleşmemiş sonradan toplanacak karma komisyonun çalışmalarına bırakılmıştır. Bu komisyona Osmanlı Devleti'nin, tayin ettiği Derviş Paşa başkanlığındaki heyet (dört kişiden oluşmaktadır) 1849 yılında toplanma yeri olan Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Osmanlı heyeti Bağdat'a varmadan önce yol güzergâhında bulunan, Van'ın doğusundaki Kotur'a uğramıştır (BOA, HR. SFR: 2/102-6).

Derviş Paşa, Kotur'un Osmanlı'ya aitliğinden hareketle buranın sınırlarını tespit etmiştir. Hatta Derviş Paşa, Kotur'un sınır tespitini yaptığı sırada İran'dan yetkili birilerini göndermesini talep etmiş, ancak bu talep İran tarafından reddedilmiştir. Derviş Paşa da "*Mevcud senedât-ı mutebereye nazaran Kotur'un Devlet-i Aliyye'nin mülk-i sahihi olduğu*" gerekçesiyle hareket etmiştir. Durumdan haberdar olan Bağdat'taki sınır tespiti karma komisyon üyeleri -İngiliz, Rus ve İran temsilcileri- Osmanlı Devleti'ni protesto etmiştir. Osmanlı ise, her türlü baskı ve protestoya rağmen, geri adım atmamıştır. Zira Osmanlı Devleti, kendi elindeki kayıtlar ve İran ile önceden yapılmış antlaşmaları delil göstererek, Kotur'un kendi toprağı olduğunu belirtmiştir (BOA, HR. SFR: 2/102-11).

Olanları bu şekilde aktaran Osmanlı, 1861 yılı itibariyle Kotur'u İran'a terk etmesinin mümkün olmadığını tekrar vurgulamış, sadece mevcut komisyon çalışmaları kapsamında meselenin ele alınabileceğini bildirmiştir. Bunlara ilave olarak Osmanlı Devleti, Derviş Paşa'nın çizdiği Kotur ile ilgili harita üzerinden İstanbul'da ayrı bir komisyonun toplanıp, meseleyi müstakil olarak görüşmesini de önermiştir. İran ise bu önerileri reddetmiştir.

Kotur'la ilgili tarihi süreci İngiltere'ye izah etmeye çalışan Osmanlı, 1854 yılında, Kırım Savaşında İngiltere'nin isteği üzerine -İran'la bir tatsızlık yaşanmaması için- Kotur'a asker yerleştirmedeğini de hatırlatmıştır. İran Devleti de Osmanlı'nın sıkıntılı olduğu Kırım Savaşı müddetinde Kotur'u almaya yönelik herhangi bir askeri harekette bulunmamıştır. Hatta bu durum gerek Osmanlı yönetimi nezdinde gerekse de İngiltere yönetiminde İran Şahı Nasıreddin Şah'a yönelik olumlu bir

bakış açısını doğurmuş, kendisi takdir edilmiştir. Bu arada 1858 yılına gelindiğinde İngiltere'nin İstanbul sefiri Osmanlı Devleti'ne; "*Mahalli mezkûrun [Kotur] terk ve iadesiyle ibrâz-ı adalet ve hakkâniyet-kâri olacağı*" yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Aynı şekilde İstanbul'daki İran Elçisi Ferruh Han da Kotur'u, Osmanlı'dan iade etmesini istemiştir. İngiltere baskısını üzerinde hisseden Osmanlı yönetimi, o süreçte bu sorunun İran ile halli noktasında iyi niyet taşıdığını beyan etmekle yetinmiştir (BOA, HR. SFR: 2/102-6).

3. İngiltere ve Rusya'nın Kotur'u İran'a Vermesi İçin Osmanlı'ya Baskısı

Osmanlı'nın ortaya koyduğu bu yaklaşıma rağmen İngiltere, 1861 yılında açık bir şekilde; "*Devlet-i Aliyye'nin nahiye-i mezkûra üzerinde olan davasından sarf-ı nazar*" etmesinde ısrarcı olmuştur. Osmanlı yönetimi ise, "*dost ve müttefik*" olarak gördüğü İngiltere'nin böyle bir tavır takınmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Osmanlı, oldubitti ile Kotur'u topraklarına katmadığını yine vurgulamıştır. Kendi haklılığını anlatma adına da İngiliz ve Rus mercilerine gönderdiği bilgilendirme yazılarında Kotur üzerindeki "*hak ve tasarrufu*" doğrultusunda sınırlarını tespit edip, kendi toprakları dâhilinde gördüğünü belirtmiştir. Bununla birlikte İran ile yeni bir gerginlik yaşamak istemeyen Osmanlı Devleti, bu devlete ilişkin iyi niyet taşıdığını belirtmekten de geri durmamıştır. Nitekim İran'a yönelik "*Câri ve payidâr olan münasebat-ı dosti*" ifadelerini kullanmıştır (BOA, HR. SFR: 2/102-11).

Osmanlı yönetimi, Kotur meselesinde diplomatik açıdan yalnız kaldığını ve İran'ın İngiltere nezdindeki girişimlerinin etkili olduğunu görünce, daha dikkatli bir üslup kullanmaya çalışmıştır. İngiltere gibi o zamanlar Osmanlı üzerindeki etkinliği belli olan bir gücün, İran'ı haklı görüp böyle bir tutum izlemesi, Osmanlı'yı bayağı sıkıntıya sokmuştur (Sarıkçıoğlu 2013: 126-127). İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi de birkaç kez Osmanlı yönetimine Kotur'un İran'a terk edilmesi gerektiğini ve İngiltere'nin bu hususta İran tezlerinin doğruluğunu kabul ettiğini söylemiştir. İngiltere'nin net tutumunu gören Osmanlı yönetimi, 1861'den sonra Kotur ile ilgili daha uzlaşmacı bir dil kullanmayı uygun görmüştür (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-3).

Bu gelişmelerden sonra Osmanlı yönetimi, Kotur meselesi, İran ile yürütülen hudut meseleleri kapsamında tartışmalı yerler arasına sokulup müzakere edilebilir demeye başlamıştır. Hâlbuki o zamana kadar Osmanlı Devleti, burayla ilgili tartışmalı yerler statüsünü bile kabul etmemiştir. Ancak yeni şartlar Osmanlı'nın bu direncini kırmıştır. İngiltere ve Rusya'nın bu konuda İran'dan yana tavır almaları, Osmanlı'nın bu iki devleti Kotur için karşısına almanın mantıksızlığına itmiştir. Hatta Osmanlı kayıtlarında İngiltere'ye yönelik şu ifadeler durumu izah etmektedir. "*Devlet-i Aliyyenin müttefik-i kadimi olan bir devletin rey'ine hürmeten nahiye-i*

mezkûra üzerinde olan davasından sarf-ı nazar olunması” sözleri Osmanlı'nın durumunu ortaya koymaktadır. Bu noktada Osmanlı yönetimi hemen bir kararla burayı İran'a terk etmekten ziyade, yine müzakerelerle, işi zamana yaymak istemiştir (BOA, HR. SFR: (3) 61/8-3).

Osmanlı Devleti, 1861 yılından itibaren, üzerindeki baskılara rağmen yaklaşık yedi yıl Kotur meselesinin sürüncemede kalmasını sağlamıştır. (Sarıkcıoğlu 2013: 127) Ancak 1868 yılında Osmanlı Hariciyesine yedi günlük arayla hem İngiltere hem de Rusya tarafından muhtıralar verilmiştir. 5 Mayıs 1284 (17 Mayıs 1868) tarihinde İngiltere'nin, 12 Mayıs 1284 (24 Mayıs 1868) tarihinde ise Rusya'nın Osmanlı'ya verdikleri muhtıralarda, hudut komisyonunda kendi görevlileri aracılığıyla belirlenen güzergâh çerçevesinde Kotur'un İran'a terkinin yerinde olacağı ifade edilmiştir (BOA, Y. A. RES: 24/8-5,6). Ancak bu öneriden de bir netice çıkmamıştır.

Aralık 1874'e gelindiğinde Osmanlı-İran sınır meselelerinin çözümü için İstanbul'da aracı devlet temsilcilerinin bulunduğu yeni bir komisyon toplanması kararlaştırılmıştır. Toplanan komisyonda Osmanlı'yı Derviş Paşa ve Erzurum eski valisi Mustafa Paşa temsil ederken, İran'ı, Mirza Muhsin Han ile Muhib Ali Han temsil etmiştir. Bu komisyon çalışmalarını da çıkmaza sokan husus, Osmanlı ile İran arasında imzalanmış olan antlaşmalardan hangisinin sınırlarla ilgili esas kabul edileceği tartışmasından kaynaklanmıştır. İran, Erzurum Antlaşması'nın (1847) esas alınmasını isterken, Osmanlı, Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı (1639) da içeren ve Derviş Paşa'nın hazırladığı dört maddelik bir öneri sunmuştur. İran bunu reddetmiş İngiliz ve Rus temsilcileri de İran'ı desteklemiştir. Neticede bu komisyon çalışmasından da bir sonuç alınamamıştır. Ağustos 1875'te komisyon ikinci kez tekrar toplanmışsa da yine bir neticeye varılamamıştır. (Nasırî 1977: 71-74).

Bu komisyon çalışmalarında İran temsilcilerinden biri olan Mirza Muhib Ali Han yaptığı konuşmada, Kotur'un İran için ne kadar önemli bir mevki olduğunu itiraf etmiştir. Mirza Muhib Ali Han, burası stratejik açıdan İran ve Azerbaycan topraklarının güvenliği için önemlidir, bizindir ve bize verilmelidir demiştir. Osmanlı bunu reddetmiştir. Zira Kotur, İran için ne kadar stratejik öneme haiz ise Osmanlı Devleti için de son derece önem arz eden bir yerd. Nitekim burası önemli bir kavşak noktası olmasından dolayı mühim bir yol güzergâhı üzerindeydi. Özellikle konar-göçer aşiretler yaylak ve kışlaklara gitmek için bu yol güzergâhını kullanıyorlardı. (Nasırî 1977: 75).

Kotur ile ilgili olarak yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız üzere, buranın 1849'dan 1877-1878 Osmanlı-Rus harbine kadar geçen yaklaşık otuz yıllık süre içerisindeki durumu, hep tartışmalar ekseninde sürüp gitmiştir. Bu meyanda aracı devletler konumunda olan İngiltere ve Rusya, çoğunlukla İran'dan yana olmak kaydıyla meseleye hep müdahil olmuşlardır.

4. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında Kotur

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin başlamasından sonra savaşın seyri vaziyetin Osmanlı aleyhine olacağını göstermiştir (Kurat 1962: 567-569). Nitekim gerek Balkanlar'da yapılan harplerde gerekse Doğuda yürütülen mücadelelerde Osmanlı'nın zayıflığı kendini belli etmiştir. Osmanlı doğuda Van, Bayezid, Erzurum, Kars vd. yerlerde Rusya karşısında ağır bir yenilgi almıştır (Sertoğlu 2011: 3310-3320). Alınan bu ağır mağlubiyet sonrası, Rusya ile Ayastefanos Antlaşması görüşmeleri başlamıştır (Uçarol 2008: 384-386).

Osmanlı adına Ayastefanos müzakerelerine Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey katılmıştır. Rusya'yı ise, General İgnatıyef ve Nelidof temsil etmiştir. (Gencer 1991: 225) Mahmud Celâleddin Paşa eserinde, 1877-1878 harbinin bitimiyle başlan Ayastefanos Antlaşması'nın görüşmelerini ele alırken, Kotur'un da gündem konusu olduğunu belirtmiştir. Antlaşma esasları müzakere edilirken Rus temsilcileri, Osmanlı-İran sınırı ile ilgili olarak Kotur tarafından sınırın düzeltilmesini istemişlerdir. Rus temsilcileri, ayrıca savaş tazminatı meselesine ilişkin olarak da Dobruca, Batum, Kars ve Bayezid sancaklarını, kırk milyon İngiliz lirasını ve altı adet gemi talep etmişlerdir (Mahmud Celâleddin 1983: 569).

Ayastefanos müzakerelerinde Rus yetkililerin birdenbire, İran Devleti'nden gelen Kotur'a ilişkin talepleri gündeme almaları, Osmanlı temsilcilerini bayağı şaşırtmıştır. Osmanlı heyetinin Kotur meselesinin görüşmelerde ele alınmasından duyduğu şaşkınlık, derhal haberdar edilen Bâbüâli'ye de sirayet etmiştir. Hatta Osmanlı arşiv belgesinde yer alan; *"Bu madde hatıra gelmemiş bir şey olduğundan"* denilerek şaşkınlık açıkça belli edilmiştir. Rus yetkililer, Osmanlı tarafından bu meselenin bir an önce ve kesin bir şekilde neticelenmesini isteyerek, ileri bir tarihe ertelenmemesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Yine bu *"Tashih-i Hudud"* meselesinin İran Devleti'nin ısrarı neticesinde müzakerelere dâhil edildiği de Rus yetkililer tarafından Osmanlı heyetine bildirilmiştir. Durumun şaşkınlığını yaşayan Osmanlı heyeti, 27 Şubat 1878 tarihi itibarıyla bu konunun müzakere edileceğini Bâbüâli'ye iletip, Kotur sorunu hakkında kendilerine acil olarak bilgiler iletilmesini istemişlerdir (BOA, İ. DUİT: 142/75).

Başvekil Ahmed Vefik Paşa, Sadullah Bey'e gönderdiği talimatta, Kotur konusunda Osmanlı Devleti'nin İran ile sorunu çözmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Zaten antlaşma müzakerelerinde Bayezid'i Rusya'ya terk edeceği belli olan Osmanlı'nın, Kotur arazisini elinde tutmasının mümkün olmadığı da ortaya konulmuştur (Mahmud Celâleddin 1983: 570).

Ayastefanos Antlaşması 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmıştır. Yapılan bu antlaşmanın 18. maddesinde Kotur'a değinilmiştir. Bu madde şöyledir. *"Osmanlı Devleti iki aracı devlet komiserlerinin Kotur şehrinin idaresi ile ilgili beyanlarını"*

ciddi bir şekilde dikkate alarak İran hududunun kesin tespitini yaptırmayı kabul eder." (Mahmud Celâleddin 1983: 579).³ Bu maddeden de anlaşılacağı gibi Kotur meselesini Ayastefanos Antlaşması'na dahil eden Rusya, İran üzerindeki etkinliğini arttırmak için bu konuyu kullanmak istemiştir.

Batılı güçlerin Ayastefanos Antlaşması'nı tanımamaları sonrasında (Uçarol 2008: 386-394) bunun yerine imzalanan Berlin Antlaşması'nda (13 Temmuz 1878) Kotur ile ilgili husus 60. maddede ele alınmıştır. Bu madde orijinal haliyle şu şekildedir. "*Ayastefanos muahedesinin on dokuzuncu⁴ maddesi mucibince Rusya'ya terk olunan Eleşkird vadisiyle Bayezid şehri Devlet-i Aliyyeye iade olunacaktır. Bâbiâli İran hududunu tahdide memur ve İngiliz ve Rus â'zâdan mürekkeb muhtelit komisyon tarafından tayin olunduğu vech üzere Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder.*" (Berlin Kongresi Protokolleri 1298: 271, Mahmud Celâleddin 1983: 697)

Mahmud Celâleddin Paşa, bu noktada şu ayrıntıya da dikkat çekmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nda Eleşkirt vadisi ile Bayezid'in Rusya'ya bırakılması kararlaştırılmıştı. İngiltere, önemli bir ticaret yol güzergahında olan bu mevkiin Rusya eline geçmesinin kendi çıkarlarına ters bir durum oluşturması dolayısıyla buraların Osmanlı'da kalması, buna karşılık Kotur'un İran'a bırakılması konusunu kongreye katılan devletlere kabul ettirmiştir. (Mahmud Celâleddin 1983: 632)

Böylece Kotur'un İran'a verilmesi, Berlin Antlaşması'nda yer almıştır. İranlı tarihçi Nasırî, bu hususta şöyle bir ayrıntı da vermiştir. İran, Berlin Kongresine Nazımü'l-Mülk'ü göndermiştir.⁵ Bu görevli vasıtasıyla İran, Berlin Antlaşmasını müzakere eden devletlere Osmanlı-İran sınırlarının bir düzene girmesi için öncelikle Kotur'un kendilerine verilmesini istemiştir. İngiltere ve Rusya bunu kabul etmiştir. İngiltere, başından beri Eleşkirt ve Bayezid'in Rusya'ya bırakılmasına karşı olduğu için bu iki yerin Osmanlı'da kalması şartıyla Kotur'un İran'a bırakılmasını

3 Bu 18. Maddenin orijinal hali şu şekildedir. "*Devlet-i Aliyye devleteyn-i mutavassiteyn komiserlerinin Kotur şehrinin tasarrufuna müteallik beyan eyledikleri mütâlaayı cidden pîş-i nazâr itınaya alarak İran hududunun emr-i tahdidi kati'yesini icra itdirmeği taahhüd eder.*" Berlin Kongresi Protokolleri ile Kıbrıs Ceziresine Dair Mukavelenâmeler, Matba'a-ı Amire 1298, s. 283.

4 Burada şu hatırlatmayı yapmakta fayda var. Ayastefanos Antlaşması'nın 18. Maddesi Kotur ile ilgiliyken neden Berlin Antlaşması'nda bu antlaşmanın 19. maddesine atıf yapılmıştır? Gerçekten de Ayastefanos Antlaşması'nın 18. maddesi Kotur ile ilgilidir. Sonrasında gelen 19. madde ise Osmanlı'nın Rusya'ya terk edeceği yerleri tek tek sıralamaktadır. Bayezid ile Eleşkirt de bunlar arasındadır. İşte Berlin Antlaşması'nın 60. Maddesi tanzim edilirken, Ayastefanos'un 18. Maddesi değil de 19. maddesine atıfta bulunulup Rusya'ya bırakılacak Eleşkirt ve Bayezid'in Osmanlı'da kalması karşılığında Kotur'un İran'a terki belirtilmiştir.

5 Mahmud Celâleddin Paşa, Berlin Antlaşmasında Kotur'un İran'a verilmesine dair ifadelirin yer almasında Berlin Kongresine çağrılmış olan İran'ın Londra Sefiri Malkum Han'ın etkili olduğunu belirtmektedir. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s. 632.

uygun görmüştür. Kotur'un kendilerine verileceğini haber alan İran, derhal buraya Mehmed Sadık Han maiyetinde üç yüzü atlı olmak üzere iki bölük asker ve on adet top sevk etmiştir. İran, böylece Kotur'da çıkabilecek olası huzursuzluğu önleyerek, emniyeti sağlamak istemiştir. (Nasrî 1977: 76-77).

5. Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'ndaki Kotur Maddesini Tahlili

Kotur'un İran'a terki hususu Aralık 1878 tarihinde Osmanlı yönetimince kabul edilip durum Dördüncü Ordu Müşirliğine bildirilmiştir. Kotur merkez ve bazı köylerinin İran'a verilmesi sürecinde İngiliz ve Rus hudud komiserleri de gözlemci olarak bulunacağı belirtilmiştir. Ancak İran'a verilecek olan Kotur'un nereleri kapsadığı ve nerelerin verilmesi gerektiğine dair tartışmalar için öyle kısa sürede sonuçlanmayacağını göstermiştir. Bu bağlamda yıllarca sürecek Kotur'un sınırları meselesi, 1878 yılı sonu itibariyle başlayıp, sonraki yıllarda devam etmiştir (Sarıkçıoğlu 2013: s.128). Bu çerçevede yaşanan sürece ve tartışmalara bakacak olursak.

Osmanlı Devleti, Aralık 1878'te Meclis-i Mahsusa da Berlin Antlaşması'nın Kotur'la ilgili maddesini ele almıştır. Ancak antlaşma metindeki tabiri, "*Kotur şehri ve arazisi*" şeklinde değil de "*Taht-ı tasarrufu saltanat-ı seniyyede bulunan nefs-i Kotur nahiyesinin İran devletine terki*" şeklinde tarif etmiştir. Bu sebeple İngiliz ve Rus hudud komisyonu komiserlerinin önceden vermiş oldukları karara müracaat edilerek, Kotur arazisini tayin edecek sınırlara göre İran'a teslimi görüşülmüştür. Buna ilişkin olarak askeri birimler de bilgilendirilmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2844-2).

Meclisi Mahsusa müzakerelerinde Kotur'un İran'a bırakılmasıyla ilgili bir tartışmanın olmadığı, sıkıntının nahiyeye tabirinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Zira nahiyeye tabirinden hareketle, buraya bağlı köylerin durumunun ne olacağı üzerinde durulmuştur. Kısacası Berlin Antlaşması'nda "*Kotur şehri ve arazisi*" şeklinde geçen ibarenin, Meclis-i Mahsusa görüşmelerinde "*nefs-i Kotur nahiyesi*" şeklinde ele alınması tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Buna göre "*nefs-i Kotur*", Kotur merkezini belirtirken sonraki kelimedeki geçen "*nahiyeye*" ibaresi buraya bağlı köyleri de içermekteydi. Buradan hareketle eğer köyler de İran'a terk edilecek olursa, bu havalide Osmanlı toprağı kalmayacaktı. Meclisi Mahsusa, antlaşmadaki ibareden Kotur merkezini anladığını ve bu maddeyi de bu şekilde yorumladığını ifade edip, sadece Kotur merkezini İran'a bırakmayı düşünmüştür

Bu yoruma bağlı olarak Van'daki Dördüncü Ordu Müşirliğine emir verilmiş ve meselenin mahallinde tahkik edilmesi istenmiştir. Nitekim verilen emirde; "*Vakıa evvel emirde terki lazım gelen nefs-i Kotur olacağı anlaşılıyor ise de Kotur başlıca bir nahiyeye midir veyahut nahiyeye merbut bir veya birkaç karye midir ve arazi-i müstemilesi nedir buraları Van vilayetinden telgrafla sorulub*" denilerek, devlet yönetimindeki konuya ilişkin kafa karışıklığının da ortadan kaldırılması

amaçlanmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2844-2). Aslında bu sorular Van'daki mülki yetkililere de sorulmuş en azından yerinden gelecek bilgilere göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

Bu tartışma da göstermektedir ki, Kotur'un mevki olarak nereleri kapsadığıyla ilgili ya Osmanlı tarafında kafa karışıklığı vardı ya da en az nereleri verip bu işten kurtulabiliriz düşüncesi mevcuttu. Yine Osmanlı, kendi elindeki kayıtlara baktığında Kotur ile ilgili sadece 1849 senesinde Derviş Paşa'nın çizdiği harita ve yazdığı raporlar vardı. O zamanki kayıtlara göre de Kotur nahiyesi on sekiz köyden oluşan ve toplamda üç yüz otuz iki haneden ibaret bir yerdi. Bu bilgiler ilk etapta kendi kayıtlarından hareketle Van'daki yetkili mercilerce de teyit edilmişti (BOA, İ. MMS: 60/2844-2).

Tabi bu noktada şu husus da unutulmamalıdır. İran ile Osmanlı arasında yaklaşık otuz yıldır süren sınırlar meselesi vardı. Bu sınırlar meselesi müzmin bir sorundu ve o zamanlar için halen daha çözülememişti. Bundan dolayı da Osmanlı ve İran'ın sınır boyları ile bu sınır boylarının çevresindeki mahallerde ciddi asayiş problemleri söz konusuydu. Bu problemlerin kaynağında ise, yaşanan belirsizliklerin yanında bölgedeki konar-göçer aşiretlerin çıkardığı sorunlar ön plandaydı. Bu durumları da gündeme getiren Osmanlı yönetimi, sadece Kotur mevzusu değil, genelde sınırlar meselesinin bir an evvel çözümünü istemekteydi (BOA, İ. MMS: 60/2844-3).

Meclisi Mahsusa, Berlin Antlaşması'na göre Doğu Anadolu'da Rusya'ya terk edilecek yerlerin sınırlarının belirlenmesi için kurulacak komisyon çalışmalarına da değinmişti. Rus temsilcilerin yer alacağı bu komisyon çalışmalarının sadece Rusya'ya bırakılacak yerler ve Kotur ile sınırlı kalmaması istenmişti. Osmanlı, bu komisyonun dağılmadan çalışmalarına devam etmesinden yanaydı. Zira sınır müzakerelerindeki tikanıkların aşılması ve Osmanlı-İran sınır sorununun bir an evvel çözümü için bu bir fırsat olabilirdi. Osmanlı'ya göre, hâlihazırda Rus yetkililer oradayken bu iş onların da aracılığıyla kısa sürede bitirilebilirdi. Bu öneri İran tarafına da bildirilmişti. Ancak İran yönetimi, İstanbul'daki elçisi Muhsin Han'a cevap olarak gönderdiği yazıda, Osmanlı'nın bu teklifini reddetmişti. İran, Osmanlı'nın önerisini bir nevi oyalama taktiği olarak görmüş, Kotur'un hemen tahliyesini ve teslimini talep etmişti (BOA, İ. MMS: 60/2844-3).

Batılı devletlerin Kotur meselesinde kendisine hak verdiğini gören İran, Osmanlı'yı suçlayıp, Kotur'u otuz sene önce zorla elimizden aldınız, önce burayı terk edin, sonra sınır müzakerelerine kaldığımız yerden devam edelim demişti. İran'a göre Osmanlı, çeşitli bahaneler ve başka gerekçeler ileri sürüp, Kotur meselesini yine tartışmalı yerler konusuna dâhil etmek istiyordu. Durumun farkında olan Osmanlı ise, Kotur'u İran'a terk etmekten başka çaresi kalmadığını biliyordu. Nitekim hem Berlin Antlaşması gereğince bu zaruri bir durumdu hem de devletlerarası münasebetler bağlamında bunu yerine getirme mecburiyetindeydi. Ancak sorunun tek başına Kotur'u vermekle bitmeyeceğini ve asıl meselenin çözümlen-

memiş sınırlar meselesi olduğunu bilen Osmanlı, bunun bütünüyle halledilmesini istemekteydi (BOA, İ. MMS: 60/2844-3).⁶

Osmanlı yönetimi, tahliye edeceği Kotur'da bulunan kendi asker ve memurlarının durumunu da ele almıştır. Burada bulunan askeri ve mülki görevlilerin tahliyesiyle ilgili süreç başlatılmış, gerekli talimatlar Van'daki birimlere iletilmiştir. Yine nahiye tabiri üzerinden Kotur ile ilgili Osmanlı yönetiminin çekinceleri devam etmiştir. Nitekim Kotur'a bağlı köylerle birlikte buraların olduğu gibi İran'a terki, Osmanlı'yı üzen bir husustu. Durumun önemine binaen Kotur ile ilgili olarak Aralık 1878'te Derviş Paşa'dan⁷ tekrar görüş istenmiştir. Halihazırda bu meseleyi en iyi bilen kişi kendisiydi. Derviş Paşa cevabında, burayla ilgili kendisinin yaptığı araştırmalar sonucunda ortaya koyduğu harita ile raporları, 1849 yılında Bâbüâlî'ye sunduğunu ve bunun ötesinde söyleyeceği başka bir şey olmadığını beyan etmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2844-4).

İşin ilginç tarafı Derviş Paşa 17 Aralık 1878 tarihinde verdiği bu bilgilerden bir ay sonra (17 Ocak 1879), aniden vefat etmiştir. Onun vefatından sonra toplanan Meclis-i Mahsusa, Kotur'un İran'a terki meselesini tekrar ele almıştır. Kotur'un uzun zamandan beri Osmanlı ile İran arasında tartışma konusu olduğuna dikkat çeken meclis, bu işi Osmanlı'nın başına dert eden kişi Derviş Paşa'dır demiştir. Açıkça Derviş Paşa, Meclis-i Mahsusa toplantısında suçlanmıştır. Zira; "*Müteveffayı müşarünileyhin tahdid-i hudud memuriyetiyle ol-taraflara azimetinde hilâf-ı marzî bazı harekât ve muamelâtta bulunduğu mervî olmasıyla*" denilerek meselenin sorumluluğu Derviş Paşa'ya yüklenmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2845-3).

Bu arada Kotur ile ilgili Van'dan gelen ilk bilgiler de Derviş Paşa'nın burayla ilgili verdiği eski malumatın aynısını içermiştir. Buna göre Osmanlı yönetimi, eldeki veriler doğrultusunda Kotur'un sınırlarının belirlenmesi için "*Anadolu Tahdid-i Hudud Komisyonunu*" görevlendirmiştir. Osmanlı, bu konuda bir eksikliğin veya hatanın olmaması adına, Kotur'un sınırlarının net olarak tespitinin önemine istinaden dikkatli davranmaya çalışmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

Bu meyanda Kotur'un mevcut durumuna ilişkin olarak Van vilayetinden gelen yeni telgraf, burayla ilgili en son bilgileri içermiştir. Buna göre -1879 yılı şubat ayı itibarıyla- Kotur bir nahiye statüsündedir ve bu nahiyeye bağlı toplam on sekiz adet köy bulunmaktadır.⁸ Kotur'un merkezinde yüz yirmi hane vardır. Ayrıca yine

6 Bu arşiv kaydında İran tarafının gönderdiği yazıda Kotur ile ilgili; "*Mezkûr Kotur nahiyesi bundan otuz sene mukaddem ahz u nizâ' edilmiş olmasıyla*" ifadesi kullanılırken, sınırlar meselesine ilişkin olarak da Kotur'un hemen iadesinin şart koşulmasından sonra; "*umum hudud meselesinin müzakeresine şürû' ve mübâşeret olunması*" denilmiştir.

7 Derviş Paşa, Aralık 1878'te Dar-ı Şûrâ-yı Askeriye â'zâsıdır. Kendisi bu hadiseden yakl - şık bir ay sonra, 17 Ocak 1879 tarihinde vefat etmiştir.

8 Kotur'a bağlı köy isimleri ise şunlardır. Geveran, Girlehuk, Habeş-i 'Ulya, Habeş-i Sığla,

Kotur merkezde bir tabur askeri içine alacak askeri kışla ve bir karantina merkezi mevcuttur. Nahiyenin kapsadığı alan olarak da o zamanki ölçü birimlerine göre; “*Tûlen [boyuna] on iki ve 'arzen [enine] iki üç ve nihayet dört saat mesafeyi şâmil-i müştemil bulunduğu*” belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak, Kotur'da kendine bağlı köyleri de kapsamak üzere toplamda altı yüz on hanenin bulunduğu vurgulanmıştır (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

Van'dan gelen bu son bilgilerle, Derviş Paşa'nın 1287 (1870) senesinde bastırdığı “*Tahdid-i Hudud-ı İraniye*” layihesindeki veriler karşılaştırılmış, arada farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın köy ve hane sayılarından kaynaklandığı görülmüştür. Bu kez Berlin Antlaşması'nda “*Kotur şehri ve arazisi*” ibaresinin geçtiğine dikkat çeken Meclis-i Mahsusa, buraların bütünüyle terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu açıdan Kotur nahiye midir? Değil midir? gibi tartışmaların yapılmasının yersizliği de ifade edilmiştir. Ayrıca Derviş Paşa'nın kaydındaki bilgiler ile en son Van'dan gelen bilgiler arasındaki farkın iki adet köye bağlı hanelerle Kotur merkezdeki hane sayısından kaynaklandığının altı çizilmiştir. Meselenin netleşmesi ve kesin sınırların tespitinin buraya gönderilecek memurların yerinden yapacağı çalışmalar sonrasında neticelendirileceği vurgulanmıştır. Sonuç itibarıyla, durumun hem Seraskerlik makamına hem de Van vilayetine iletilmesine karar verilmiştir (BOA, İ. MMS: 60/2845-1).

6. Kotur'un Sınırlarının Nereler Olduğu Meselesi

Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Kotur'un İran'a bırakılmasının öyle kısa süreli bir iş olmayacağı belli olmuştur. Nitekim Temmuz 1881'de Osmanlı Başvekâlet makamından Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda, İran'a terk edilecek Kotur'un sınırlarının belirlenmesi için mahallinde karma bir komisyon kurulacağı belirtilmiştir. O sıralar Rusya ve İngiltere, Osmanlı yönetimine ihtarda bulunarak sürecin uzamasından duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdir. Meselenin bir nevi diplomatik baskıya dönüştüğünü gören Osmanlı yönetimi, gerekenleri yapmak üzere işe koyulmuştur. Bu çerçevede Osmanlı adına komisyona katılacak üyelerinin kimler olacağı kararlaştırılmıştır. Osmanlı heyetinin “*Erkân-ı Harb ümerâsı ve zâbitânından münasib kişiler*” olması uygun görülmüştür. 29 Şaban 1298 (27 Temmuz 1881) tarihinde Osmanlı adına komisyonda görevlendirilecek kişiler

---

Kelt, Mahin, Zirî, Kökret, Hindivan, Elmalı, Karagülek, Gaylelik, İstiran, Rüyayan, Tersava, Kütenvar, Kaşgabalak. Kotur dahil toplam 18 adet köyden oluşan bu nahiyenin toplam hane sayısı 332'dir. BOA, İ.MMS: 60/2844-5. Bu belgede geçen bilgiler ve Kotur'un köy isimleri Derviş Paşa'nın layihesindeki isimlerin tekrarıdır. Ayrıca bu köy isimleri için bkz. Derviş Paşa, *Tahdid-i Hudud-ı İraniye*, s. 119-120.

olarak; Miralay Cevad Bey⁹, Binbaşı Danyal Bey ve Kolağası Şerafeddin Efendi isimleri tespit edilmiştir. Ayrıca Cevad Bey komisyon başkanı olarak atanmıştır (BOA, İ. DH: 835/67141/1-3).

Bu komisyonda başkanlığı yürütecek Cevad Bey'e Kotur konusuna ilişkin Osmanlı elindeki bütün kayıtlar verilmiştir (BOA, İ. DH: 835/67141/4). Osmanlı yönetimi, 1881 yılında bu görevlendirmeleri yapmasına rağmen, Kotur'un İran'a teslimi işi yine sürüncemede kalmıştır. Nitekim aradan iki yıl geçmesine rağmen, 1883 yılında Osmanlı kayıtlarında halen daha Kotur meselesi, karma komisyon ve bu komisyona katılacak üyeler, mahallinde inceleme yapılması gibi konular üzerinden devam etmiştir (BOA, Y. A. RES: 19/41). Bu noktada esas sorun, Kotur merkezli olmak üzere ne kadar yerin verileceği meselesine dayanmıştır. Kotur'un kapsadığı alanla ilgili farklı haritaların olması karışıklığın ana sebebi olmuştur

1849 yılında Kotur'un sınırlarını belirleyip haritasını çizen Derviş Paşa'nın hazırladığı harita ile İngiliz-Rus komiserlerinin çizip Osmanlı'ya ilettikleri haritalar arasında farklılık 406 İngiliz mili (yaklaşık 603 km²) idi. Bu farkın da yerinden tespit edilmesi gerekiyordu. Tabii Kotur'un İran'a terk edilmesiyle Osmanlı ile İran arasındaki sınır ihtilafları da bitmiyordu (BOA, İ. MMS: 74/3360-1).

Kotur'un kapsadığı alanla ilgili tartışmalardan hareketle Osmanlı yönetimi eski bir tarihe atıfta bulunup, Sadrazam Ali Paşa zamanında 1870 yılında, Osmanlı ile İran arasında yapılan bir protokole dikkat çekmişti. O tarihte de sınır tartışmalarında ilerleme sağlanamaması üzerine Sadrazam Ali Paşa, İstanbul'daki İran Sefiri Mirza Hüseyin Han ile bir protokol imzalamıştı. Bu protokolün imzasında aracı devletlerin sınır komisyonu memurları da hazır bulunmuştu. Protokole göre, hudut meselelerinin kesin bir şekilde sonlandırılıp iki tarafın da kabul edeceği antlaşmaya kadar Osmanlı ve İran, elinde bulundurduğu yerleri -tartışmalı mevkiiler de dahil- muhafaza edecekti (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Osmanlı yönetimi, imzalanmış olan bu protokol ne olacak? Kotur'u İran'a bıraktıktan sonra sınırlar meselesindeki süreç nasıl işleyecek? gibi soruları gündeme getirmişti. Osmanlı'nın önerisi, Kotur ile ilgili toplanacak ve yerinden tespit yapılacak komisyon, sınır boylarında dolaşıp sınır işaretlerini koyduktan sonra görevine devam etmeliydi. Açıkçası Osmanlı yönetimi, sınır müzakerelerine devam edilsin, Kotur ile ilgili görevlendirdiği kendi memurları dahil olmak üzere diğer devlet komiserleri çalışmalarını sürdürsün istiyordu (BOA, İ. MMS: 74/3360-1).

9 İncelediğimiz arşiv kayıtlarında kendisinin ismi Cevad Bey olarak yazılmıştır. Miralay Cevad Bey Kotur konusunda üzerine aldığı vazifeyi yerine getirip bir rapor halinde Osmanlı yönetimine sunduğu layihanın altındaki imzasında, Ahmed Cevad olarak ismini yazmıştır. BOA, İ. MMS: 74/3360-4.

Bu kapsamda bütünüyle Osmanlı-İran sınırları gözden geçirilmeliydi. Zira o zamana kadar bu yapılmamış, düzensizlik ve sorunlar da bundan çıkmıştı. Osmanlı'ya göre, bunun sorumlusu İran'dı. İran, ne Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndaki sınır çizgilerine uymuştu ne de imzaladığı protokole sadık kalmıştı. Hatta İran, geçen zaman zarfında başka yerleri de işgal etmekten geri durmamıştı. Buna bağlı olarak sınır bölgelerindeki düzensizlikler, buralardaki konar göçer aşiretlerin çıkardığı sorunlar ve asayişsizlik olayları olağan hale gelmişti. Sınır boylarında yaşayan yerleşik ahali en mağdur kesimdi. En azından bu tip asayişsizlik olaylarının önüne geçmek ve güvenliği sağlamak adına sınır boylarına asker yerleştirip karakollar yapmak gerekmekteydi. Ancak mevcut sınır tartışmaları dolayısıyla bunlar da yapılamamaktaydı (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Osmanlı Devleti, 1847 tarihli Erzurum Antlaşması üzerinden İran'ın ileri sürdüğü gerekçeleri de çürütmek istemişti. Zira İran, her fırsatta kendi tezine dayanak olarak Erzurum Antlaşması'nı (1847) işaret etmekte, İngiltere ve Rusya'yı da ikna edip Osmanlı bu antlaşmaya aykırı hareket ediyor demekteydi. Osmanlı ise Erzurum Antlaşması, temelde Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı teyit etmektedir, bunu niçin göz ardı ediyorsunuz diyordu. Nitekim Erzurum Antlaşması'nda sadece sınırlarla alakalı olarak isimleri ve mevkileri zikredilen yerler vardı ki, bunlar *Zohab*, *Süleymaniye*, *Muhammere* ve *Şattülarab*'tı. 1849 yılında toplanan sınır komisyonu bu yerlerle ilgili antlaşma metninde geçen mevkilere göre sınır çizgilerini belirlemesi gerekiyordu. Fakat hudut komisyonu toplanıp müzakereler başladığında başka mevkiler de işin içerisine girmiş, tartışmalı yerler meselesi büyümüştü.

Osmanlı yönetimi, bu konuda ne kadar müşkül durumda olduğunu arşiv kaydında şu çarpıcı ifadeler ile dile getirmişti: "*Hududun güzergâhlarını ne daire-yi askeriyede ne de Bâbiâli de bir malûmat-ı sahihe ve elde bir harita mevcut olmadığından dolayı mesele-yi hududiyeyi fâsl u hâl etmek üzere bir muhtelit hudud komisyonu teşkil edecek olsa bu komisyonda bulundurulacak Devlet-i Aliyye memuru hududun nerelerden geçdiğini ve İranîlerin ne kadar ilerlediklerini tabîî bilemeyeceği cihetle hudud hakkında esaslı bir idare bulunamayacağı dahi derkârdır hududun kat'î tahdîdi nazik ve müşkül bir mesele olub az vakit içinde bitecek bir şey olmadığı aşikâr ise de*" (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Bu tartışmalar çerçevesinde 1883 yılına gelindiğinde, Kotur halen daha bütünüyle İran'a terk edilmemişti. Bu tarihten sonra Meclis-i Mahsusa, artık Kotur nahiyesi tabiri üzerinden değil de Berlin Antlaşması'nda geçen "*Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder*" ibaresi bağlamında konuyu ele almıştı (BOA, İ. MMS: 74/3360-1).

Osmanlı Başvekaleti Ocak 1883'te, Seraskerlik makamına gönderdiği yazıda Kotur ile ilgili komisyon çalışmalarına dikkat çekip, o sene kış mevsiminin doğuda çok sert geçmesi dolayısıyla yerinde yapılacak çalışmaların mayıs ayına ertelen-

mesinin uygun olacağını belirtmişti. Kış şartlarına bağlı erteleme durumu, ilgili devletlere de bildirilmişti. Bu erteleme işini bir nevi zaman kazanma olarak gören Osmanlı yönetimi, Kotur'la ilgili her türlü kayıt ve haritaların incelenmesi görevini Cevad Bey'e vermişti. Cevad Bey'den istenen, bu kayıtları çok iyi tetkik etmesi ve Osmanlı yönetimini rahatsız eden 406 millik farkın nereden kaynaklandığını ortaya çıkarmasıydı (BOA, İ. MMS: 74/3360-2).

Bunlara ilave olarak Osmanlı Devleti, Ali Paşa zamanında 1870 yılında varılan protokol icabınca İran ile statükonun devam edip etmediğini öğrenmek istemişti. Halihazırda iki devlet sınırının nerelerden geçtiğinin belirlenip harita üzerinde gösterilmesine dikkat çekilip, bazı önemli mevkilere karakollar yaptırılarak sınır güvenliğini tesis etmek için bunun elzem olduğu belirtilmişti. Bu noktada Cevad Bey'in memuriyeti sadece Kotur'un sınırlarının tespiti ile bitmeyecek, akabinde Osmanlı-İran sınırının netleşmesi sürecinde komisyon çalışmalarına devam edecekti. Bu bakımdan Cevad Bey'in bizatihi sınır boylarında mevki mevki dolaşması buralarda yerinden araştırmalar yapması da elzemdi ve bu vazife de kendisine verilmişti (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

7. Cevad Bey'in Kotur'un Sınırlarına İlişkin Raporu

Cevad Bey, yaptığı incelemeyi 20 Rebiyülahir 1300 (28 Şubat 1883) tarihinde, bir rapor ve iki harita olarak Osmanlı yönetimine sunmuştur (BOA, İ. MMS: 74/3360-4). Cevad Bey, Osmanlı kayıtlarında olan ve Derviş Paşa'nın Kotur ile ilgili çizdiği haritayla, İngiliz ve Rus komiserlerinin çizip Osmanlı'ya ilettiği haritaların mukayesesini yapmıştır. Kendisi Kotur'a ait üç harita olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki Osmanlı'ya ait harita olup, diğer ikisi ise İngiliz-Rus sınır komiserleri tarafından çizilmiş olan haritalardır. Bunların sonuncusu, aracı devlet komiserlerinin hazırladığı en son harita olup 1880 tarihlidir. Cevad Bey raporunda, nerelerin teslim edileceğine dair kesin sınırlar belli olmamasına rağmen, Kotur havalisinden olup da İran tasarrufunda bulunan yerler olduğunu belirtmişti. Yani bu sınırlar meselesi ile tartışmalı yerler konusu en netameli konuydu ve gerçekten karışıktı. Zaten İran'ın geçen otuz sene süre zarfında sessiz kalmasının sebebi de buydu

Cevad Bey, incelemelerinde Derviş Paşa'nın önceden çizdiği haritadaki sınır çizgilerinin neye göre çizilmiş olduğuna bile karar verememişti. Bu arada İngiliz mühendisler tarafından çizilen ve altında Rus yetkili İgnatiyef'in de imzası olan bir harita daha ortaya çıkmıştı. Bu harita da ne Osmanlı ile İran komiserlerinin ne de İngiliz ve Rus memurlarının herhangi bir teklifi, yorumu vs. dair bir kayıt bulunmamaktaydı. Cevad Bey incelediği haritaların birinde sınır hattı olarak üzerinde iki çizginin olduğunu görmüştü. Bu çizgilerden biri IV. Murad zamanında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre sınırı gösterirken, diğeri zaman içerisinde İran'ın

peyderpey ele geçirerek sınır tecavüzleri sonrasında gasp ettiği yerleri içine alan çizgi olduğuna karar vermişti (BOA, İ. MMS: 74/3360-4).

Cevad Bey raporunda, haritada geçen ikinci sınır çizgisini kendi ifadeleriyle şöyle açıklamıştı. *“Asr-ı mezkûrdan sonra Acemlerin refte refte tecavüz-i hudud ide ide Sultan Mecid Han-ı Gazi asrına kadar ilerledikleri ve şimdiye kadar Basra'dan Bayezid'e kadar münâza'a tahtında olmasıyla müşevveş bu halde bulunan bu yerlerin sınırı olduğu anlaşılmiş olub”*

Cevad Bey'in bu tespitleri dikkate değerdi. Ona göre Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalandığı 1639 yılından, Sultan Abdülmecid zamanına kadar geçen sürede (1847 tarihli Erzurum Antlaşması Abdülmecid devrinde imzalanmıştı.) İran, sınır ihlalleri yaparak epeyce yeri ele geçirip kendi mülkü saymıştı. İçinden çıkılmaz hale gelmiş olan hudut meselesinin aslı astarı buydu.

Bu noktada akla şu soru da gelmektedir. Bu tespit doğruysa ve tarihi bir hakikati ifade ediyorsa, yaklaşık iki asırlık süre zarfında İran bunu yaparken, Osmanlı niçin buna göz yummuştu? Neden kendi hudutlarına sahip çıkmamıştı? Tabi bu soruların cevaplarına arşiv kayıtlarında değinilmemişti. Osmanlı arşiv kayıtlarında sadece İran'ı suçlayıcı bir dil kullanılmıştı.

Cevad Bey, raporunun devamında şunlara da değinmişti. 1879 yılı itibariyle Osmanlı Hariciye Nezareti kayıtlarında yer alan Osmanlı-İran hudut meselelerine ilişkin yazılar incelendiğinde, şimdi tartışılan hususların o zaman da gündeme geldiği görülmüştü. Daha evveliyatında Derviş Paşa, bu konuları Osmanlı adına hudut komisyonu üyesi iken de dile getirmişti. İran da kendince bunlara cevaplar vermişti. Yani sınırlar meselesindeki tartışmalar, zaten otuz yılı aşkındır aynı fasit daire içinde sürüp gitmiş bir netice elde edilememişti. Sadece Kotur arazisi ile ilgili 1878 senesine kadar gerek Osmanlı'nın ve gerekse İngiliz mühendislerin çizdiği farklı haritalar mevcuttu. Ama bunlardan da bir sonuç çıkmamıştı.

Cevad Bey, bu durumu izah etmek için Osmanlı-İran arasındaki hudut tartışmalarıyla ilgili olarak o zamana kadar ortaya konulan sınır çizgileriyle ilgili şöyle bir tarihi sıralama yapmıştı. IV. Murad zamanındaki hudut (1639), Abdülmecid devrinde imzalanan antlaşmaya göre oluşturulmaya çalışılan hudut (1847), Osmanlı adına en uzun süreli hudut komisyonu üyeliği yapmış olan Derviş Paşa'nın 1875 yılında hudut komisyonuna sunduğu ve kabulünü istediği hudut, İran memurlarının çizdikleri ve teklif ettikleri hudutlar, İngiliz ve Rus memurlarının çizdikleri muhtelif hudutlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'ya terk edilen Eleşkirt ile Bayezid'in, Berlin Antlaşması'nda Osmanlı'ya geri iadesi bağlamında, Kotur'u İran'a veren maddeye göre çizilmesi gereken hudut.

Sırf bu sıralama bile sınırlar meselesinin ne kadar karışık olduğunu ortaya koymaktaydı. Bütün bu sınır kargaşalıklarına dikkat çeken Cevad Bey, kendisinin bile o zamana kadarki hudut önerileri ve reddiyelerden oluşan kayıtlardan kafasının karıştığını beyan etmişti. Zaten Osmanlı ve İran taraflarının sürekli birbirlerinin önerilerini reddedip anlaşamazken, bir yandan da Rus ve İngiliz temsilcilerinin sınır komisyonu çalışmalarındaki müdahaleleri işi daha da çözümsüz hale getirmişti.

Cevad Bey, sonuç itibarıyla şu tartışmaya da açıklık getirmişti. Osmanlı elinde bulunan ve Derviş Paşa tarafından çizilmiş Kotur hududu ile İngiliz-Rus memurları tarafından çizilip Osmanlı'ya iletilen hudut çizgileri arasında 406 İngiliz mili fark olduğu doğrudur. Ancak geçen süre zarfında İran, buraların çoğunu kendi topraklarına katmıştı (BOA, İ. MMS: 74/3360-4). Kısacası İran'a terk edilmesi gereken Kotur, 1877-1878 harbi sonrası yapılan hudut düzenlenmesi çerçevesinde büyük oranda İran'a terk edilmişti. Geriye sadece birkaç küçük yer kalmıştı ki, bu da yapılacak müzakereler ile kesin Osmanlı-İran sınırı netleşince halledilmiş olacaktı (BOA, İ. MMS: 74/3360-7).

8. Osmanlı'nın Sınırlar Meselesine Bakışı, Rusya ve İngiltere'nin Tavrı

Bu arada Osmanlı Devleti kendi elindeki “*mecmua-ı muâhedât*” yani siyasi antlaşmalara dair kayıtları da gözden geçirmişti. Buna göre Osmanlı ile İran arasında yapılmış olan bütün antlaşmalar -o zamanki tarih olan 1883 yılına kadar- tetkik edildiğinde, Bayezid'in kuzeyinde bulunan Ağrı Dağı'ndan Basra Körfezi'ne yakın Muhammere köyüne değin 250-300 saatlik sınır hattı temel olarak, IV. Murad zamanındaki Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre belirlenmişti. Sonraki dönemlerde Osmanlı ile İran arasında yaşanan savaşlar ve gerginlikler akabinde imzalanan bütün antlaşmalarda, Kasr-ı Şirin Antlaşması'na atıf yapılmış ve ona göre sınırların olacağı kararlaştırılmıştı. Hatta müteveffa Derviş Paşa, hudut komisyonundaki görevi müddetinde, Kasr-ı Şirin Antlaşması'na göre sınırları belirlemeye çalışmış bunun için bayağı bir mesai harcamıştı. Ancak gerek İran tarafı gerekse de sınır komisyonunda görevli olan aracı devletler (İngiltere ve Rusya) bunu kabul etmemişti. Onlar 1847 tarihli Erzurum Antlaşması'nın ilgili maddelerinin esas alınmasını, bundan öncesindeki antlaşmaların yok sayılmasını istemişlerdi (BOA, İ. MMS: 74/3360-6).

Bu tartışmaların daha da devam edeceğinin belli olmasından sonra Osmanlı Devleti, en azından Kotur bağlamında Osmanlı-İran sınırının bütününün ele alınmasının gerekliliğinde ısrarcı olmuştu. Bu meyanda Kotur hududu ile ilgili Osmanlı komisyonuna görevlendirilmesi yapılan Cevad Bey'e o sıralar (1883) İstanbul'da ihtiyaç duyulması sebebiyle yerine munasip başka birinin tayin edilmesi uygun görülmüştü. Onun yerine *Anadolu İstihkâm Komisyonu* üyesi olan Miralay Şakir

Bey¹⁰ görevlendirilmişti. Şakir Bey, aynı zamanda Kotur Tahdid-i Hudud Komisyonu Reisi olarak da atanmıştı (BOA, Y. A. RES: 19/41).

Buna göre 3 Nisan 1883 tarihi itibariyle, Kotur için görevlendirilen hudut komisyonu üyeleri beş kişiden oluşmuştur. Bunlar; Miralay Şakir Bey, Binbaşı Danyal Bey, Kolağası Şerafeddin Efendi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye İkinci Şubesinden Binbaşı Abdurrahman Bey ve Dördüncü Ordu binbaşılardan İbrahim Bey'dir (BOA, İ. MMS: 74/3360-8). Bu komisyonun görevi, İran'a terk olunmuş olan Kotur ve arazisinin İngiliz-Rus üyelerden de oluşturulacak olan karma komisyon çalışmaları doğrultusunda mahallinde sınırlarını belirleyip, işaretler yerleştirmektir (BOA, İ. MMS: 74/3360-10).

Bu görevlendirmelere rağmen Kotur'un sınırının tespiti işi bir türlü sonuçlanmamıştır. Durumdan rahatsız olan Rusya, Osmanlı Devleti'ni sert bir dille uyarma gereği hissetmiştir. Rusya, 1884 yılı haziran ayında İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı yönetimine muhtıra vermiştir. Bu muhtırada Kotur'un terki işinin niçin sürüncemede kaldığı sormuştur. Rus yönetimi, Osmanlı ile İran arasında sınırın netleşmesi adına, kendilerinin ve İngiliz üyelerin de içinde bulunduğu karma komisyonun, 15 Temmuz 1880 tarihinde Sarıkamış'ta toplandığını hatırlatmıştır. Bu toplantı sonucunun bir harita ve protokolle karara bağlandığı halde Osmanlı'nın buna riayet etmemesi eleştirilmiştir. Rusya, Osmanlı'dan derhal bu protokolü uygulamasını isteyip, bunun Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesine uygunluğuna da atıf yapmıştır.

Rusya, 1880 yılında Sarıkamış'ta hazırlanan protokol esas olmak üzere, ilgili bütün devlet temsilcilerinin bulunacağı yeni bir komisyonun toplanmasını ve İran'a terk edilecek Kotur'un sınırlarının derhal belirlenmesini istemiştir. Rusya, bir yandan da Osmanlı yönetimini uyararak; "*Meselenin hukuk tarafını asla mevki-i bahs ve müzakereye vaz' etmeyerek yalnız güzergâhın mahallinde tatbikiyle iktifa eylemesi lazım geldiğini*" belirtmiştir (BOA, Y. A. RES: 24/8-1).

Görüldüğü üzere, Kotur'un sınırının tespitinde İngiliz Komiser Hamley (Sir Edward) ile Rus Komiseri General Zolnevi (?) tarafından 1880 yılında Sarıkamış'ta tanzim olunan harita ve protokolün Osmanlı yönetimince uygulanması istenmiştir. Bu arada Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne verdiği muhtırada önemli bir noktaya daha temas edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı öncesinde de İngiliz ve Rus temsilcileri sınır komisyonu çalışmaları bağlamında Kotur'un sınırlarını zaten belirlemişti ve bu 1880 protokolü ile aynıydı. Osmanlı'nın bunu kabul etmesi gerekmektedir. Şayet buna yine itiraz edilirse toplanacak yeni komisyonda Osmanlı

10 Osmanlı arşiv kayıtlarında kendisinin ismi Şakir Bey olarak yazılmıştır. Miralay Şakir Bey Kotur Tahdid-i Hudud Komisyonu Reisi sıfatıyla yazdığı raporun altındaki imzasında, Mehmed Şakir olarak ismini yazmıştır. BOA, Y.A.RES. 24/8-8.

ve İran temsilcilerinin görüşlerine göre değil, İngiliz ve Rus memurlarının reyine göre hareket edilecekti (BOA, Y. A. RES: 24/8-1).

Bu meyanda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville imzası ile Osmanlı'ya gönderilen notada, yukarıda belirtilen Sarıkamış protokolünden bahsedilerek, İngiltere'nin de Rusya gibi bu protokolün arkasında olduğu ve geri adım atmayacağı bildirilmiştir. Yine bu konuya ilişkin olarak İngiltere'nin 4 Temmuz 1283 (16 Temmuz 1867) tarihli yazısı Osmanlı yönetimine hatırlatılarak, önceden de İngiltere'nin Kotur'un İran'a aitliği hususunda görüşü olduğu belirtilmiştir. Kısacası İngiliz yönetimi kesin bir dille, Sarıkamış protokolünün uygulanmasını istemiştir. Bunlara ilave olarak İngiltere, Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesinin açık olduğuna dikkat çekip, Osmanlı'nın sınır tespit işinin yeniden ele alınması talebinin gereksizliğine vurgu yapmıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-2).

İngiltere ve Rusya'nın Kotur'un sınırlarıyla ilgili ortak yaklaşımı, Osmanlı'nın diplomatik manevra alanını daraltmıştır. Osmanlı yetkilileri, sürekli olarak 1880 tarihli harita ve protokolde Osmanlı'ya iletilen Kotur'un hudutlarıyla, Derviş Paşa'nın haritası arasındaki farklılıktan hareketle itirazını anlatmaya çalışmıştır.

Açıkçası Osmanlı Devleti, Kotur meselesinde ağırdan davranarak ve konuyu zamana yayarak vakit kazanmaya çalışmıştır. Burada şunun da altını çizmekte yarar var. Osmanlı'nın aracı devletler olan İngiltere ile Rusya'ya yönelik Kotur konusundaki itirazları, buranın İran'a terkini gerektiren Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesine yönelik olmayıp, terk edilecek yerin kapsayacağı alana ilişkindir. Osmanlı'ya göre terk etmesi istenilen yerler, olduğundan daha fazlaydı. Hatta bu durum arşiv kaydında; "*Sathen yedi saat murabba' kadar arazi-i cebeliye ile beşer altışar haneli altı aded karyenin İran'a terkini taleb eyledikleri*" şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlı, Berlin Antlaşması'nda geçen "*Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder*" ifadesinin muğlak olduğunu, sınırların belli olmadığını, birkaç yıldır süren yazışmalar ve görüşmelerden de bir sonuç alınmadığını dile getirmiştir. Hatta bu maddenin değiştirilmesi noktasında Berlin Antlaşması'nda imzası olan devletlere müracaat etmişse de bundan da bir sonuç alamamıştır. Bunun için, aracı devletlerin göndereceği temsilciler ve kendi temsilcileri aracılığıyla arazi üzerinde yer tespiti yapılmasının yerinde olacağına ısrar etmiştir. (BOA, Y. A. RES: 24/8-3)

Bu arada Osmanlı yönetimi, Kotur hududu ile ilgili görevlendirdiği yeni komisyon üyelerinin bizzat mahalline gidip buralarda araştırmalar yapmasının yerinde olacağına karar vermiştir. Zira önceden bu işle görevli Cevad Bey'in hazırladığı rapor olmakla birlikte, tekrar yerinden incelemenin yapılması uygun görülmüştür. Bu bağlamda Erkân-ı Harp Dairesi bu vazifeyi üzerine almıştır. Komisyon Başkanı Miralay Şakir Bey, Binbaşı Danyal Bey ile Kolağası Şerafeddin Efendi Eylül 1883'te Kotur'a gönderilmiştir. Bu heyet, mahallinde yaptığı

araştırmayı hem harita hem de rapor halinde ilgili mercilere sunmuştur (BOA, Y. A. RES: 24/8-11).

Bu raporda yapılan incelemeler sonucu Kotur'un kapladığı alan ile İngiliz ve Rus komiserlerinin hazırlayıp Osmanlı'ya ilettikleri Kotur'un sınırları arasında ciddi farklar olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. Gerçekten de hem arazi bakımından hem de yerleşim yeri açısından beşer altışar haneli olmak üzere altı adet köyün de Kotur'a dâhilmiş gibi İngiliz ve Rus komiserler tarafından çizilen sınırlar içeresinde yer aldığı altı çizilmiştir. Osmanlı yönetimi, en azından buraları İran'a bırakmak istememiştir. Ancak aracı devletler olan İngiltere ve Rusya'nın kesin tavır ile İran'dan yana tutumları, Osmanlı'nın elini kolunu bağlamıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-12).

Kotur'un köyleriyle birlikte elden çıkacağını ve her halükârda burayı terk edeceğini anlayan Osmanlı yönetimi, Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesinden hareketle mümkün olduğunca az bir yeri İran'a terk etmenin uğraşını vermiştir. 1883 yılı sonlarına gelinmiş olmasına ve Berlin Antlaşması üzerinden yaklaşık beş yıl geçmesine rağmen, Kotur'un bütünüyle halen daha terk edilmemiş olması bunun kanıtı niteliğindedir. Hatta durumu bu merkezde ele alan Osmanlı yönetimi, gelen baskıları da göz önünde bulundurarak Kasım 1883'de; "*Ameliyat-i tahdidîye bu sene tehir etmiş ise de gelecek ilkbaharda emr-i tahdidin behemehal icrası*" ifadelerini dile getirip, konuyu daha da uzatamayacağını vurgulamıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-7).

Kotur meselesi bu merkezde cereyan ederken, Osmanlı Devleti bir yandan da kendi içinde ilgili kurumlar vasıtasıyla meselenin araştırılmasıyla uğraşmıştır. 8 Kanunuevvel 1299 (20 Aralık 1883) tarihli, Erkân-ı Harbiye Üçüncü Şubesinden gelen yazı Kotur ile ilgili olup, Kotur'un sınırlarının tespiti hususunda 1884 senesi ilkbaharında yerinden keşif yapılacağı bilgisi paylaşılmıştır (BOA, Y. A. RES: 24/8-8).

Kotur Tahdid-i Hudud Komisyonu Osmanlı heyeti reisi Miralay Şakir Bey, Ocak 1884'te yaptığı araştırmaların sonucunda bir rapor tanzim etmiştir. Şakir Bey'in raporunda şu bilgiler yer almıştır. İran, Kotur arazisi ibaresinden bahisle Van şehrine on saat mesafedeki Molla Hasan Köyüne kadar olan yerleri talep etmiş, buranın sınır çizgisi olmasını istemiştir. Miralay Şakir Bey'in vurguladığı üzere, bu süreçte aracı devletler (İngiltere ve Rusya) bütünüyle İran tesiri altında kalmıştır. İngiltere ve Rusya, İran'a terk edilecek Kotur şehri ve arazisine ilişkin farklı haritalar göndermiştir. Bu husus Şakir Bey'in raporunda Berlin Antlaşması'nın 60. maddesine atıfta bulunularak şöyle geçmiştir: "*Bâbiâli Kotur şehri ve arazisini İran'a terk eder deyü mestur olduğundan bu hale nazaran düvel-i mutavassıta komiserlerinden Bâbiâliye takdim etmiş oldukları harita ile bu kere takdim kılınan haritada mersûm hatt-ı hududlar nazar-ı mütalaaya alınarak ikisinden her kangı birine karar verilmesi Bâbiâli'nin reyine muhavveldir.*" (BOA, Y. A. RES: 24/8-8)

Harita karmaşasına dikkat çeken Miralay Şakir Bey, daha fazla ihtilafa meydan vermeden meselenin bir an evvel çözümüne vurgu yapmıştır. Kendisi, mahallinde yapılacak incelemeler ve ölçümlerle işin netleşmesinin önemini belirtmiştir. Osmanlı Devleti, son bir hamle olarak İstanbul'daki İngiliz ve Rus elçiliklerinde bir nevi nabız yoklaması kabilinden bazı görüşmeler yapmış ancak bundan da olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Sonuç itibariyle de Rusya ve İngiltere'nin istedikleri şekliyle Kotur arazisi bütünüyle İran'a terk edilmiştir (BOA, Y. A. RES: 24/8-10).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında ağır bir yenilgi almasına sebep olan ve tarihlerimize 93 harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında imzalanan hem Ayastefanos Antlaşması'nda Kotur'a değinilmiş hem de Berlin Antlaşması'nın 60. maddesinde Osmanlı elindeki bu yerin İran'a terk edilmesi hususu yer almıştır. Bu bağlamda Van şehrinin doğusunda yer alan bu kasabanın niçin bu antlaşmalarda gündeme getirildiği ve buranın İran'a bırakılmasının bu savaşla ne alakası olduğu hususu, Ayastefanos görüşmelerindeki Osmanlı heyetini bile şaşırtmıştır.

Ancak Kotur ile ilgili meselenin evveliyatının 1849 senesine kadar gittiği ve bu sorunun zaten Berlin Antlaşması'na kadar otuz yıllık bir mazisi olduğu anlaşılmıştır. Nitekim 1849 yılında Osmanlı Devleti, kendi toprağı olarak kabul ettiği ancak o sıralar İran elinde bulunun Kotur'un sınırlarını Derviş Paşa vasıtasıyla tespit ettirmişti.

Esasında Derviş Paşa, 1849 senesinde Bağdat'ta toplanacak olan ve içinde aracı devletler olan İngiltere ile Rusya'nın temsilcileriyle İran temsilcilerinin bulunacağı karma komisyona katılmak üzere yola çıkmıştı. Bu komisyonun toplanma amacı ise, 1847 tarihli Erzurum Antlaşması'na göre yüzyıllardır çözümsüz kalan Osmanlı-İran sınırlarını belirlemektir. Derviş Paşa ve heyeti, Bağdat'a giderken Kotur'a uğradığı sırada buranın sınırlarını belirlemiştir. İşte o tarihten sonra Kotur meselesi Osmanlı ile İran arasında en kronik sorun haline gelmiştir. Bu durum Kotur kime aittir? Tartışmasını doğurduğu gibi, aracı devletlerin de işe karışmasıyla sorun daha da büyümüştü.

Osmanlı yönetimi, kendi elindeki kayıtlardan ve antlaşmalardan hareketle Kotur'un kendi toprağı olduğunu söylerken, İran bunu reddedip buranın kendisine ait olduğunu söylemişti. Aracı devletler olan İngiltere ile Rusya, geçen süre zarfında büyük oranda İran'ı haklı görür bir tavır izlemiştir. Tüm diplomatik baskılara rağmen Osmanlı, bu konuda geri adım atmamış ve Kotur'u terk etmemiştir. Bilhassa 1861 yılından sonra Osmanlı üzerinde Kotur dolayısıyla İngiltere ve Rusya'nın baskıları epeyce artmıştı. Osmanlı yönetimi, bu baskılar karşısında her seferinde diplomatik cevaplar verip, kendi haklılığını anlatmaya çalışmıştı.

En nihayetinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası hem Ayastefanos Antlaşması'nda hem de Berlin Antlaşması'nda bu konu gündeme gelmiş ve Berlin Kongresi'ne katılan devletlerin ortak kabulü ile Kotur'un İran'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunu kabullenmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, antlaşma çerçevesinde Kotur'u İran'a terk ederken buranın sınırlarının nereler olduğu ve nerelerin terk edilmesi gerektiğinden hareketle yeni bir tartışma başlatmıştı.

Böylece Kotur meselesi tekrar sınır tartışmaları üzerinden devam edip gitmiştir. Osmanlı, Kotur'un kime aitliğini değil de buranın sınırlarının nereler olduğunun belirsizliğinden hareket etmiştir. Nitekim bu konuya ilişkin olarak Osmanlı'nın görevlendirdiği Cevad Bey ile Şakir Bey'in yaptığı araştırmalar sonrasında hazırladıkları raporlar, sınırlar meselesinin ne kadar karışık olduğunu ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti, Kotur'un sınırları meselesini dile getirirken, İngiltere ve Rusya desteğini alan İran ise bu tip tartışmalara girmeksizin Kotur'a bağlı köylerle birlikte burayı almayı hedeflemiştir. 1879 senesinden 1884 senesine kadar süren Kotur'un sınırları tartışmasında Osmanlı en azından bazı köyleri ve mevkileri kurtarmak istemişse de bundan bir sonuç alamamıştır. Bunda İngiltere ve Rusya'nın, İran'dan yana bir tavır takınmaları en önemli etken olmuştur. Sonuçta Osmanlı'nın, Kotur'u köyleriyle birlikte İran'a terk etmekten başka çaresi kalmamıştır. Ancak Osmanlı ile İran arasındaki sınırlar meselesi Kotur'la son bulmamış iki devlet arasındaki hudut sorunları, komisyon çalışmaları ekseninde 1913 senesine kadar sürmüştür.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, HR. SFR. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Evrakı, Londra Sefareti), (3) 61/8-2. 8 Cemâziyülâhir 1278 (11 Aralık 1861).
- BOA, HR. SFR. (Hariciye Nezareti Evrakı Londra Sefareti), 2/102-11. 17 Cemaziyülevvel 1278 (20 Kasım 1861).
- BOA, HR. SFR., 2/102-6. 8 Cemâziyülâhir 1278 (11 Aralık 1861).
- BOA, İ. DH. (İradeler Dahiliye), 835/67141/1-3, 26 Şaban 1298 (24 Temmuz 1881).
- BOA, İ. DH. (İradeler Dahiliye), 835/67141/4, 11 Ramazan 1298 (7 Ağustos 1881).
- BOA, İ. DÜİT (Dosya Usulü İradeler), 142/75, 23 Safer 1295 (26 Şubat 1878).
- BOA, İ. MMS. (İradeler Meclis-i Mahsus), 60/2844-2, 4 Muharrem 1296 (29 Aralık 1878).
- BOA, İ. MMS., 60/2844-3, 12 Cemaziyülevvel 1295 (14 Mayıs 1878).
- BOA, İ. MMS., 60/2844-4, 5 Kanunuevvel 1294 (17 Aralık 1878).
- BOA, İ. MMS., 60/2845-1, 2 Safer 1296 (26 Ocak 1879).
- BOA, İ. MMS., 60/2845-3, 4 Safer 1296 (28 Ocak 1879).

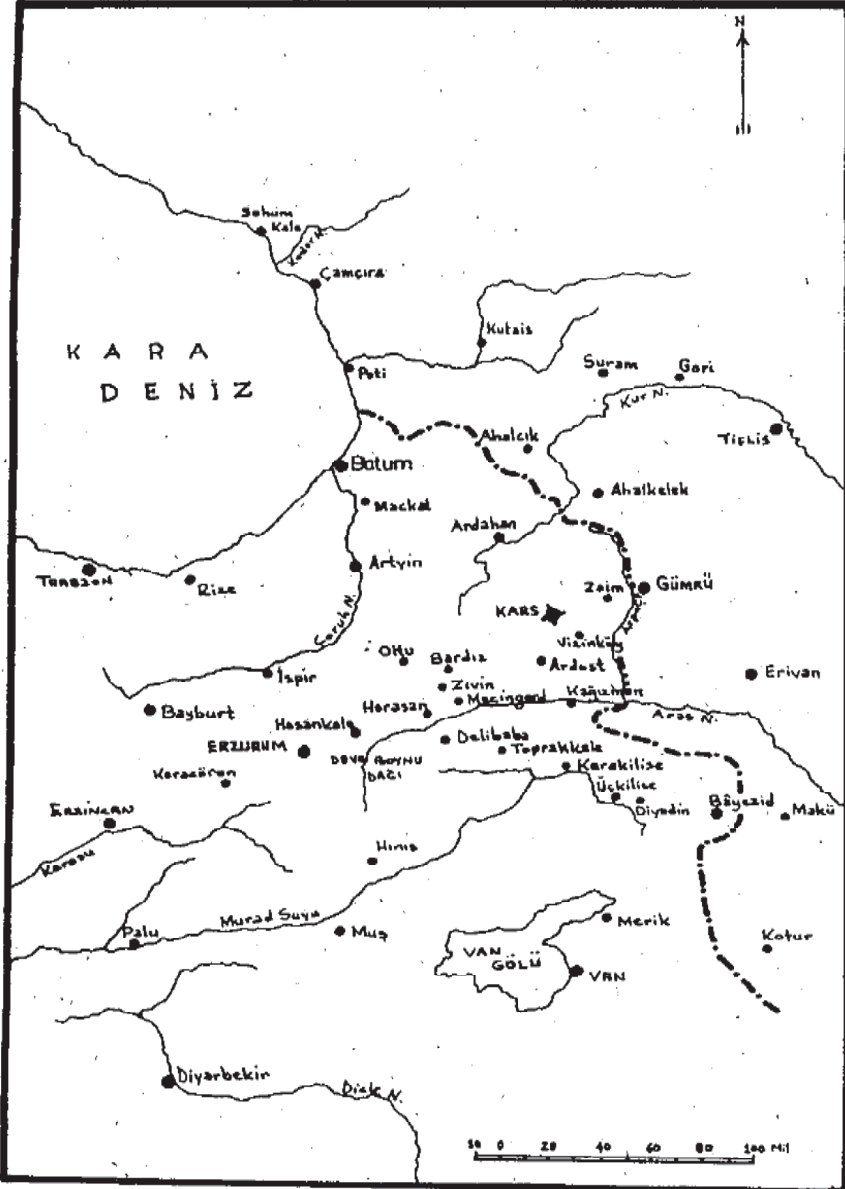
- BOA, İ. MMS., 74/3360-1. 19 Cemaziyülevvel 1300 (28 Mart 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-2, 21 Rebiyülevvel 1300 (30 Ocak 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-3, 29 Cemaziyülevvel 1300 (7 Nisan 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-4, 20 Rebiyühahir 1300 (28 Şubat 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-6, 10 Cemaziyülevvel 1300 (19 Mart 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-8, 24 Cemaziyülevvel 1300 (2 Nisan 1883).
BOA, İ. MMS., 74/3360-10, 25 Cemaziyülevvel 1300 (3 Nisan 1883).
BOA, Y. A. RES. (Yıldız Resmî Marûzat), 19/41, 24 Cemaziyülevvel 1300 (2 Nisan 1883)
BOA, Y. A. RES., 24/8-1, 14 Şaban 1301 (9 Haziran 1884).
BOA, Y. A. RES., 24/8-5,6. 5-12 Mayıs 1284 (17-24 Mayıs 1868).
BOA, Y.A.RES. 24/8-7, 17 Teşrinisani 1299 (29 Kasım 1883).
BOA, Y.A.RES. 24/8-10. 26 Receb 1301 (22 Mayıs 1884).
BOA, Y.A.RES. 24/8-11. 12 Rebiyülevvel 1301 (11 Ocak 1884).
BOA, Y.A.RES. 24/8-12. 27 Mayıs 1300 (8 Haziran 1884).
BOA, Y.A.RES. 24/8-8, 2 Kanunusani 1299 (14 Ocak 1884).

Tetkik Eserler

- Berlin Kongresi Protokolleri ile Kıbrıs Ceziresine Dair Mukavelenâmeler (1298), Matba' a-ı Amire.
- Derviş Paşa (1287), *Tahdid-i Hudud-ı İraniye*, Matbaa-ı Amire, Dersaadet.
- GENCER, Ali İhsan, “Ayastefanos Antlaşması”, *TDVİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 225.
- KURAT, Yuluğ Tekin (1962), “1877-1878 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri”, *Belleten*, C. XXVI, S. 103, TTK. Ankara, s. 567-592.
- Mahmud Celâleddin Paşa (1983), *Mirât-ı Hakikat*, C. I-III, Haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yay., İstanbul.
- NASİRÎ, Muhammed Rıza (1977), *Nasireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Melike (2013), *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK., Ankara.
- SERTOĞLU, Mithat (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK., Ankara.
- UÇAROL, Rifat (2008), *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları (7. Baskı), İstanbul.
- ULUERLER, Sıtkı (2015), “Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)”, *Turkish Studies*, Volume, 10/5, Spring, s. 332-350.

EK-1

Kotur'un mevkiini gösteren harita

Bu harita, Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hakikat isimli eserinin 376. sayfasından alınmıştır.

